

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**Кафедра історичного краєзнавства
Кафедра світової історії модерного часу
Львівська обласна організація Національної спілки краєзнавців
України**

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ГАЛИЧНИНИ

Матеріали
ІХ Краєзнавчої конференції
(16 травня 2025 року)

Львів-2025

Світлої пам'яті професора СТЕПАНА КАЧАРАБИ

Редакційна колегія:

Віктор ГОЛУБКО, доктор історичних наук, професор
Алла СЕРЕДЯК, кандидат історичних наук, доцент
Іван ФЕДИК, кандидат історичних наук, доцент
Лариса ШЕЛЕСТАК, PhD, асистент

Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали ІХ Краєзнавчої конференції
(16 травня 2025 р.). Львів, 2025. 228 с.

Друкується за ухвалою Вченої Ради історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 3/2025-2026 від 29 жовтня 2025 року)

До збірника увійшли виклади матеріалів доповідей учасників ІХ Краєзнавчої конференції “Історичні пам'ятки Галичини”, яка з 2000 року проводиться за ініціативи кафедри історичного краєзнавства спільно з кафедрою світової історії модерного часу.

Тематика представлених досліджень охоплює історико-краєзнавчу та культурну спадщину Галичини, питання збереження й реставрації архітектурних пам'яток, актуальні теми історичного краєзнавства, а також аспекти суспільно-політичної та економічної історії регіону, культури та повсякденного життя його населення, історії церкви та військової історії краю. У збірнику подано праці, присвячені життєвому шляху та діяльності видатних історичних особистостей. Окремі статті висвітлюють роль Галичини в ширшому контексті європейської історії.

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КРАЇВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Анастасія Баукова

ПАМ'ЯТЬ ТА ПАМ'ЯТНИКИ РЯСНЕ В ІСТОРИЧНІЙ КАНВІ ЛЬВОВА (8-10)

Володимир Качмар

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА МАРЧЕНКА: ГАЛИЧИНА У
КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ (11-14)

Григорій Рачковський

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СЛОБІД У СИСТЕМІ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ІСТОРИКО-
ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНИ У ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст. (15–18)

Тамара Полещук

ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ VERSUS ОЛЕКСАНДР ПІПІН:
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ДИСКУСІЙ
КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ (19-23)

Адріана Гайдук

“ОТО Є Я!”: СТОРІНКА РІКИ ЖИТТЯ ПРОФЕСОРА БОРИСА ТАРАСОВИЧА
БІЛИНСЬКОГО (24-27)

Назарій Гаращак

ГЕНЕЗА АРХІТЕКТУРИ БЮВЕТУ ТА ЛАНДШАФТНО-ПРОСТОРОВОЇ
ТРУКТУРИ ПАРКУ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО КУОРТУ ТРУСКАВЕЦЬ (28–30)

Ніна Дика

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР КАМЕРАЛІСТИКИ. ПІАНІСТИ У СКЛАДІ
ФОРТЕПІАННИХ ДУЕТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТЬ: ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ І МИСТЕЦЬКЕ КРЕДО (31–34)

Оксана Маланчук-Рибак

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБІРНИКІВ “НАША ДОЛЯ” (1893, 1895, 1896 pp.) (35-37)

Світодар Палій

ЧИННИКИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ
ВІЙНИ (38-40)

Марія Пірко

КРАЄЗНАВЧИЙ ДОРОБОК ІСТОРИКА БОГДАНА ЯКИМОВИЧА: АБЕТКА
ВУЛИЦЬ ЛЬВОВА (41-44)

Остап Булич

СТРАЙКИ КОМУНАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЛЬВОВА 1930-Х РР. У СВІТЛІ
МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ (45-47)

Володимир Лагодич

БОЙОВІ ДІЇ В РАЙОНІ ЛЬВОВА У ВЕРЕСНІ 1939 РОКУ (133-136)

Ростислав Романюк

ВКЛАД ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО В ПРОСВІТНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (137-139)

Василь Босак

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ У ЛЬВОВІ ПІД ЧАС ВІДНОВЛЕННЯ АВСТРО-
УГОРСЬКОЇ ВЛАДИ (ЛИПЕНЬ — ГРУДЕНЬ 1915 р.) (140-142)

Ігор Мрака

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ В ПОЛЬСЬКІЙ АРМІЇ У 1921–
1939 рр. (143-146)

Андрій Щеглов

РАДЯНСЬКІ ПІДПІЛЬНИКИ ТА ПАРТИЗАНИ НА ЛЬВІВЩИНІ (1942–1944):
АГІТАЦІЯ ТА ПРОПАГАНДА (147-149)

СТУДЕНТСЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Юрій Дідик

САБОТАЖНА АКЦІЯ УВО 1922 р. (на прикладі Стрийського району) (151-154)

Анастасія Черевата

ОБРАЗИ ДИКТАТОРІВ НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКОГО САТИРИЧНО-
ГУМОРИСТИЧНОГО ТИЖНЕВИКА “КОМАР” 1938–1939 рр. (155-158)

Соломія Крисак

САКРАЛЬНІ МОТИВИ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА БОЙЧУКА (159-161)

Лука Кондрашов

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПАМ'ЯТНИХ МОНЕТАХ І МЕДАЛЯХ к.
XVIII – поч. XX ст.: ІСТОРІЯ ТА СИМВОЛІКА (162-165)

Анастасія Мацко, Михайло Нагірняк

СПОГАДИ ЖИТЕЛІВ НАДЗБРУЧАНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ ЯК
ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ (166-170)

Олена Сняданко

МИСТЕЦЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА (1918–1939) (171-174)

Вадим Протуренко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВУО У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ “ДІЛО” (175-180)

Дар'я Веліксар

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ
ПРЕСИ (1921–1939) (181-182)

Анастасія Мацко
курсантка факультету цивільного захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.

Михайло Нагірняк
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

СПОГАДИ ЖИТЕЛІВ НАДЗБРУЧАНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ

Збруч – невелика річка, ліва притока Дністра на межі Тернопільської і Хмельницької областей, мало знана і напевно невідома переважній більшості українців, але дуже особлива з історичного погляду. Пильної уваги цей малий гідронім заслужив після другого поділу Речі Посполитої, коли став символом, чи навіть синонімом державного кордону між імперіями Габсбургів та Романових, пізніше між УРСР і Польщею. Сьогодні він є межею Тернопільської та Хмельницької областей, історико-географічним кордоном Галичини і Поділля, частково вододілом культурних, ментальних і релігійних традицій, реліктовим фронтіром, який, попри фактичне зникнення й втрату політичного статусу, ще донедавна жив у свідомості місцевого населення.

Метою нашого дослідження є аналіз спогадів очевидців Голодомору по обидва боки прикордонної річки Збруч, як джерела усної історії з вивчення геноциду українського народу у 30-ті роки XX століття.

Насамперед зазначимо, що кордон по Збручу формувався доволі поверхнево, без жодного економічного, соціального чи національного підґрунтя. Населені пункти (Гусятин, Тарноруда, Кринцилів, Шидлівці, Сокиринці тощо) волею геополітики були розірвані між двох країн, цілі родини розщеплені між владними режимами, які постійно наголошували на разючих відмінностях Сходу і Заходу. Попри те, як би не парадоксально це виглядало, траплялися періоди, коли кордон з одного боку ділив, а з іншого – поєднував, і події минулого, це яскраво засвідчують. Візьмемо хоча б 2022 р., час, коли в перші дні вторгнення, Збруч став межею, за яку від війни тікали вимушено переміщені особи з півночі і сходу нашої держави, а галицькі українці їх радо приймали, поселяли, усіляко допомагали...

Оця єдність, неподільність етнічного і національного українського духу, хоч би як його не намагалися придушити політичні режими, особливо яскраво прослідковувалася і у страшні голодні роки 1932-1933 рр.

У час, коли Велика Україна потерпала від геноциду голодом, галицькі українці докладали чимало зусиль аби допомогти вижити своїм братам по той бік ріки. Десятки тисяч свідчень очевидців, історичні перекази старожилів, як жива пам'ять, що передається з покоління в покоління по обидва боки Збруча, доносять нам відомості не лише про ті страшні часи, а й про спроби і способи порятунку від голодної смерті¹.

¹ Олександр Завальнюк, "Документи розповідають: (Сталінський голодомор на Хмельниччині)," *Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: науковий збірник*. (Хмельницький, 1995). 310-314; Д. Полухович, "Кордон по Збручу. Російська, а потім радянська архітектурна пропаганда і контрабанда в СРСР," *TEXTY.ORG.UA*, 17 вересня 2020, доступ отримано 13 березня 2025, <https://texty.org.ua/articles/101895/kordon-po-zbruchu-rosijska-potim-radyanska-arhitekturna-propahanda-i-kontrabanda-v-srsr/>.

Зауважимо, що переправа через Збруч не була новизною у цьому прикордонному краї, тут здавна процвітало пачкарство і контрабанда, особливо на тих частинах кордону, де працювали митниці, таких як Гусятин, Волочиськ, Сатанів². Однак, до початку 1930 р. перетин Збруча жителями прикордонних територій мав швидше комерційний, промисловий, родинний характер. У 1932-1933 рр. ціль перетину річки одержала зовсім інше забарвлення, люди рятувалися від голодної смерті, і вишукували для цього найрізноманітніші можливості.

Зокрема, йде мова про натуральний обмін товарів, предметів домашнього вжитку (одяг, взуття, інвентар, посуд, прикраси тощо) на продуктові запаси. Так, жителька села Завалійки (Волочиський р-н. Хмельницької обл.) Раїса Галушко розповідала, що, її мати, щоб вижити міняла речі на кордоні. “Люди тут через Збруч переходили в Западну Україну, аби хоч якісь харчі дістати. Той рік вижити – то дуже страшно було. Як ми ту маму виглядали з Западної, що вона принесе хоч щось поїсти...”³.

Варто наголосити, що з часу, коли Збруч став межею імперій, кордон із обидвох боків пильно охоронявся, тут функціонувало ряд застав та прикордонних митниць⁴. У Гусятині, на лівому (радянському) боці, у березні 1930 рр. було збудовано помпезну сталінську колонаду – символ в’їзду до “країни Рад”, що мав засвідчувати велич та багате життя радянського люду⁵.

Особливо ретельно міждержавний кордон охоронявся у голодні роки. Радянські прикордонники окрім чисто професійних обов’язків – обмеження фізичного перетину рубежу людьми, покликані були нести ще й “політичну охорону” – присікати і розвіювати будь яку інформацію про масштаби і наслідки терору голодом на Великій Україні, забезпечувати “підтримку революційного порядку в межах 22-кілометрової зони”⁶.

Окремі вчені припускають, що у порубіжних регіонах УРСР терор голодом був дещо слабшим, радянська влада намагалася приховати сліди злочинів перед західним світом. На підтвердження цьому подаємо свідчення Ніни Кобаси (Пекарчук): “У нас було легше, думаю, тому, що ми жили недалеко від кордону з Польщею і влада робила певні поступки, щоб у Польщі не дізналися про голод”⁷.

Проте, ані прикордонні пости, ні озброєні військові не могли зупинити тих, кого голодна смерть гнала в пошуках порятунку. Старі і молоді, змучені і виснажені, стараючись добути хліб для своїх опухлих дітей – вбрід, вплав чи на човнах люди намагалися дістатися того берега Збруча, “...то висохлі, як тріски, то набрякли, як мішки з просом, сотні людей мандрували від села до села, шукаючи шматка хліба”⁸.

² Дмитро Панаїр, “Збруч: легенди старого кордону,” *Збруч*, 6 лютого 2013, доступ отримано 20 лютого 2025, <https://zbruc.eu/node/1229>.

³ Неля Шпулак, “Іли суп з лободи та ходили по хліб за Збруч: спогади жителів Хмельниччини про голодомор,” *Суспільне Хмельницький*, 28 листопада 2020, доступ отримано 13 березня 2025, <https://susplne.media/khmelnytskyi/83717-ili-sup-z-lobodi-ta-hodili-po-hli-b-za-zbruc-spogadi-ziteliv-hmelnicini-pro-golodomor/>.

⁴ Юрій Бойко, “Правобережна Україна в середині XIX ст.,” *Історико-статистичні нариси: Вінницький національний аграрний університет*. (Вінниця: ВНАУ, 2020), 21.

⁵ Володимир Молодій, “Кордон між двома Гусятинами,” *Локальна історія*, 16 вересня 2021, доступ отримано 20 лютого 2025, <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/kordon-mizh-dvoma-gusiatinami/>.

⁶ Світлана Маркова, “Населені пункти прикордонної смуги Поділля в період голодомору 1932-1933 рр.,” *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія Історія* 10, (Тернопіль, 2000). 124; Д. Панаїр, “Збруч: легенди старого кордону”.

⁷ Ірина Шмайдей “Біль Голодомору: злочин, який неможливо забути, у спогадах мешканців Чортківщини,” *Чортків City*, 25 листопада 2023, доступ отримано 2 березня 2025, <https://chortkiv.city/articles/327139/bil-golodomoru-zlochyn-yakij-nemozhливо-zabuti-u-spagadah-meshkanciv-chortkivschini>.

⁸ Шмайдей “Біль Голодомору: злочин, який неможливо забути”.

Мешканка селища Гусятин, Наталія Зубрицька згадує: “Радянські погранці дуже пильнували річку, як бачили, що хто пливе з їхнього боку могли і стріляти, але лиш до половини ріки. А польські, їх ту кликали копісти (Корпус охорони пограниччя), нашим людям помагали, витягали з води немічних, не завертали, не стріляли, бо знали певно, що там такий голод”⁹. Дослідник Сергій Гуменний зауважує, що саме на Збручанському кордоні радянські прикордонники застосовували новацію – оптичне виявлення руху, при якому військові не ходили вздовж фронтира, а пильнували із викопних сховків, з яких часто ліквідовували нелегальних мігрантів, зокрема в період Голодомору¹⁰.

Цікавим є той факт, що за аналогією імперського зразка, в часи УРСР на прикордонну службу в Україну чоловіків набирали з найвіддаленіших куточків Союзу, унеможливлюючи у такий спосіб родинні відносини, тісні знайомства та бажання допомогти нелегальним мігрантам. В оповіданні “На прикордонній річці” швейцарської авторки Мари Крюгер читаємо: “В армії товариша Сталіна добре знали, що служба на Збручі означала і значну винагороду, і страшну кару. Сюди відправляли лише людей із залізними серцями та залізними нервами”¹¹. Непоодинокі трагічні випадки з життя прикордонників підтверджуються багатьма історичними фактами та навіть монументальними об’єктами, такими як зведений у “лівобережному” Гусятині пам’ятник радянським прикордонникам – товаришам Циссесу та Біркусу, які загинули “...в боротьбі з ворогами советской власти в 1923 г.”¹².

Історії порятунку людей по обидва боки Збруча різняться обставинами, але змістовно дуже схожі, всі просякнуті єдиною ціллю та намаганням вижити. Так, уродженка с. Трибухівці Віра Мацко, розповідала, що її матір у голодний рік допомогла одній жінці із с. Романівка (Чемеровецький р-н Хмельницької обл.), віддала їй для порятунку п’ятьох дітей відро квасолі. Цікаво, що ця сім’я вижила, більше того, десь у 1940 р. жінка у знак вдячності принесла своїм рятівникам механічну швейну машинку, яка ще й досі стоїть у будинку пані Віри¹³.

Також у голодні роки окремі жителі прикордонних сіл перетинали Збруч з наміром найнятися на роботу за харч. Наприклад, із свідчень Олени Органістої, дізнаємося, що її матір ходила на заробітки через річку Збруч “...мати якось крадькома ходила, допомагала щось робити, то ті люди давали трішки борошна чи круп”¹⁴. Але це були швидше поодинокі випадки, бо виснажені, вимучені постійним недоїданням люди виглядали як примари і робота з них була ніяка. Жителька с. Трибухівці Євгенія Чупак (1930 р.н.) згадує розповіді матері про те, як “... з-за Збруча до села приходили люди з України, чоловіки і жінки, але дуже страшні, як скелети. Вони ночами, пливли, йшли у брід, який ще треба було знати, бо Збруч дуже непростий, має багато круч, вирв, підземних джерел, легко було

⁹ Наталія Зубрицька (1935 р. н.), спогади, селище Гусятин Чортківського (до 2020 р. Гусятинського району) Тернопільської області.

¹⁰ Сергій Гуменний, “Феномен Збруча,” *Локальна історія*, 15 серпня 2024, доступ отримано 13 березня 2025, <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/fenomen-zbrucha-sergii-gumennii/>.

¹¹ Олена Боруль, “Коротке життя охоронців на річці Збруч. Швейцарське оповідання про життя в радянській Україні часів Голодомору 23.06.1934,” *Історична правда*, 16 лютого 2024, доступ отримано 3 березня 2025, <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/02/16/163651/>.

¹² Дмитро Полухович, “Руйнівник Січі на берегах Збруча,” *Збруч*, 18 травня 2021, доступ отримано 4 березня 2025, <https://zbruc.eu/node/105233>.

¹³ Йосифа Малкович (1909 р.н.), спогади записані зі слів її доньки Віри Мацко (1937 р. н.). село Личківці Чортківського (до 2020 р. Гусятинського району) Тернопільської області.

¹⁴ Ірина Хижа та Вікторія Мельник, ““Забрали їжу з колиски немовляти”: спогади жительки Хмельниччини про Голодомор,” *Суспільне Хмельницький*, 23 листопада 2024, доступ отримано 24 лютого 2025. <https://suspilne.media/khmelnytskyi/886219-zabrali-izu-z-koliski-nemovlati-spogadi-zitelki-hmelniccini-pro-golodomor/>.

втопитися...”¹⁵. Такі ж свідчення зустрічаємо і в оповіданні Мари Крюгер: “...жахливі постаті з черепами замість облич, опухлими тілами, розпухлими кінцівками безшумно ковзали схилами пагорбів, нечутно петляли крізь траву...”¹⁶. Подібні оповідки чуємо і від жителя с. Трибуківці Йосипа Підністрянського (1935 р.н.), який згадує, що “...люди приходили змучені, мокрі, мама і бабуся їх переодягали, гріли воду в банях... А їсти зразу не давали! Хіба чаю, сухаря..., бабуся казала, що як дати їм зразу добре поїсти, то тут би і вмерли. А ми малі уявляли ті страшні обличчя висохлих, голодних людей!”¹⁷.

Хоч на польській стороні Збруча голоду не було, мешканці прикордонних населених пунктів знали про ситуацію у підрадянській Україні, нерідко пастухи і рибалки знаходили на берегах річки записки прив’язані до камінців із благаннями про порятунок від голодної смерті, з написами “...рятуйте, гину з дітьми з голоду”¹⁸.

Із розповіді уродженця с. Трибуківці Михайла Івачевського (1936 р.н.) довідуємося, що у селі відкрито говорили про голод за Збручем, більше того, односельчани зібралися і “...гуртом наладували цілу фіру усілякого збіжжя (зерно, крупи, біб, сушеня), щоб підсобити голодуючим у Романівці та Голенисках, але радянські погранці селян не пустили, факт голоду обурливо заперечили, зобов’язали все вивантажити, а потім збіжжя викинули в річку”¹⁹. Подібні свідчення зустрічаємо і у книзі місцевого краєзнавця В. Горбоватого. “В 1933 році “Просвіта” Васильковець (село за 10 км. на захід, в сторону Копичинець) зібрала в кінці жовтня - на початку листопада три підводи зерна, картоплі, круп, олій. Люди давали, хто скільки може. І тих три підводи... поїхали на початку листопада через оцей (Гусятинський) міст. Сказали радянські прикордонники висипати те зерно, а всі ті мішечки з мукою складати в купки, залишати і забиратися на польську сторону. Вже як вони почали розвантажувати, дощ почав розмивати ось це зерно, ось цю муку, і вже воно почало текти в Збруч. Їх швиденько вигнали. Навряд чи люди на східному Гусятині скористалися з їхньої допомоги”²⁰.

Галичани не розуміли причин голоду, не уявляли, як таке могло статися, вони обробляли власні поля, важко працювали на сільськогосподарських угіддях, не знаючи, що таке колгосп, розкуркулення, висилка до Сибіру, продрозверстка, і зрештою, голодна смерть у час, коли рік був дорідним, зерно пріло на заготівельних пунктах, а люди мерли від постійного недоїдання²¹.

Радянський тоталітарний політичний режим організував в Україні Голодомор-геноцид 1932-1933 рр., який знищив мільйони українців та залишив глибоку національну соціо-психологічну травму. Сталінізм, намагаючись

¹⁵ Євгенія Чупак (1930 р. н.), спогади, село Трибуківці Чортківського (до 2020 р. Гусятинського району) Тернопільської області.

¹⁶ Боруль. “Коротке життя охоронців на річці Збруч...”.

¹⁷ Йосип Підністрянський (1935 р. н.), спогади, село Трибуківці Чортківського (до 2020 р. Гусятинського району) Тернопільської області.

¹⁸ Ярослава Трегубова, “Розповідають нащадки тих, хто вижив у Голодомор,” *Радіо Свобода*, 25 листопада 2017, доступ отримано 2 березня 2025, <https://www.radiosvoboda.org/a/28875385.html>.

¹⁹ Михайло Івачевський (1936 р. н.), спогади, село Трибуківці Чортківського (до 2020 р. Гусятинського району) Тернопільської області.

²⁰ Василь Горбоватий, *У містечку над Збручем. Історико-краєзнавчий нарис*. (Львів : Тріада плюс, 2004). 43; Неля Шпулак, “Радянські прикордонники сказали висипати зерно на березі Збруча: спогади та свідчення про Голодомор на Хмельниччині,” *Суспільне Хмельницький*, 26 листопада 2022, доступ отримано 7 березня 2025, <https://suspilne.media/khmelnytskyi/325870-radanski-prikordonniki-skazali-visipati-zerno-na-berezi-zbrucha-svogadi-ta-svidcenna-pro-golodomor-na-hmelniccini/>.

²¹ Микола Вавринчук та Світлана Маркова, *Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині: причини і наслідки*. (Хмельницький, Поліграфіст, 2008), 23; О. Завальнюк “Документи розповідають: (Сталінський голодомор на Хмельниччині)” ... 311.

викоренити інакодумство та прагнення до самовизначення, вів активну війну проти вільних українців, тих, хто намагався відродити українську державність під час визвольних змагань 1917-1921 рр.²².

Повномасштабне вторгнення Росії та територію України є наглядним прикладом штучного поділу українського населення, люди були змушені тікати з власних будинків задля пошуку тиші, люди з східних регіонів масово переїжджали на західну Україну перетинаючи річку Збруч. Саме в цих подіях ми можемо знайти відображення Великого голоду 1932-1933 рр.

Річка Збруч врятувала тисячі українців: одних – покалічених голодом, а інших – війною.

Радянська влада намагалась приховати тисячі злочинів, саме через це кількість смертей до сьогоднішнього дня не є достовірною. Було заборонено вносити в документи імена загиблих, та правдиву кількість заморених голодом, у документах було заборонено писати, про голод як причину смерті.

Радянський Союз ретельно замовчував правду від західного світу, про голод було заборонено писати та говорити, уживалися заходи, щоб стерти голод з пам'яті українців. Однак забути такий геноцид такого масштабу, який зачепив психосоціальне підґрунтя нації неможливо. З проголошенням Україною незалежності, про Голодомор заговорили відкрито, з'явилися сотні історичних розвідок, статей, опублікованих спогадів, ожила усна історія народу мореного голодом ...

Це наша рана, яка нагадуватиме нам, про страшні репресії Росії проти України. Пам'ять про Геноцид житиме у книгах, усних переказах, історії, та у кожному з нас.

²² Полюхович, "Кордон по Збручу...".